

Mili Fyodoroviç Dostoyevski'nin Penceresinden “Orta Asya’da Günlük Yaşam ve Mazi”

“The Daily Life and The Past in Central Asia” from the Perspective of Mily Fyodorovich Dostoevsky

Raziye Çiğdem ÖNAL* - Hanife ÇAYLAK**

Öz

Mili Fyodoroviç Dostoyevski, sanat tarihçi, arkeolog, dilbilimci ve doğubilim uzmanı olarak çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. 1917 yılında ziyaret ettiği Gulbahar, Taşkent, Hive, Merv, Buğara ve Semerkand kentlerini kapsayan Türkistan’a dair gözlemlerini, Orta Asya’da Günlük Yaşam ve Mazi (Старина и быт Средней Азии) adını verdiği eserinde toplamıştır. Bu eserin temel alınarak hazırlandığı bu çalışmada Oryantalist bakış açısına sahip yazarın anılan kentlerin toplum yapısı, dinî yaşamı, mimarisi, sanat anlayışı, edebiyatı ve küçük el sanatlarına dair verdiği bilgiler irdelenmiş ve yazarın çizdiği kent panoraması saptanmaya çalışılmıştır. Çalışmada öncelikle bölgenin o dönemki siyasi iklimi ve hegemonik ideallere sahip emperyalist devletlerin hâkim kıldıkları politik-ideolojik hareketlilikleri üzerinde durulmuştur. 19. yüzyıldan seyyahın ziyaret ettiği 20. yüzyılın ilk yarısına kadarki süreçte “Batı” devletlerinin ve Rusya’nın sömürgesi haline getirmek istedikleri ve algılarında “öteki” olarak kurguladıkları “Doğu’ya yönelik ziyaretler gerçekleştiren seyyahları hakkında bilgi verilmiştir. Mili Fyodoroviç Dostoyevski’nin de söz konusu coğrafyayı kent ve insan özelinde incelerken bu algıya hizmet ettiği ve okuyucularına buna dair bir pencere açtığı tespit edilmiştir. Dönemin seyyahlarının sıklıkla bu algıyı yerleştirmeye çalıştığı savı, bu çalışma ekseninde “Batı’da yaşayan sürgün bir Doğu’lu” olan ve 1978’de çıkardığı Oryantalizm adlı kitabı ile kendinden sonraki postkolonyal çalışmalara alan yaratan Edward W. Said’in söylemleri ve yaklaşımları referans alınarak güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Oryantalizm, sanat, edebiyat, din.

Abstract

Mily Fyodorovich Dostoevsky was a versatile figure as an art historian, archaeologist, linguist and orientalist. In his work “The Daily Life and The Past in Central Asia” (Старина и быт Средней Азии), he documented his observations of Turkestan in 1917, which included the cities of Gulbahar, Tashkent, Khiva, Merv, Bukhara, and Samarkand. This study examines the social structure, religious practices, architectural styles, artistic expressions, literary works, and small-scale crafts of the cities mentioned by the author, who adopts an Orientalist viewpoint. The objective is to determine the urban landscape depicted by the author. The study focused on the political climate of the region during that period, as well as the political-ideological mobilizations led by imperialist states with hegemonic aspirations. During the 19th and early 20th centuries, travelers to the region were provided with information about the “East,” a region that the “Western” states and Russia sought to colonize and regarded as the “other” in their perceptions. It has been determined that Mily Fyodorovich Dostoevsky’s work also aligns with this perspective and opens a window for his readers by providing insight into the city’s geography and its inhabitants. The claim that travelers during that time frequently attempted to promote this perception has been reinforced by citing the discourses

Makale Geliş Tarihi: 06.03.2025. Makale Kabul Tarihi: 21.02.2026.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖNAL, Raziye Çiğdem – ÇAYLAK, Hanife. “Mili Fyodoroviç Dostoyevski’nin Penceresinden “Orta Asya’da Günlük Yaşam ve Mazi””. Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), 19/38, (Haziran 2026): s. 89-114. <https://doi.org/10.19060/gav.1973011>

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Trabzon, Türkiye, E-mail: cigdemornek@ktu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8860-5949

** Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, Türkiye, E-mail: caylakhanife@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8280-4624

Gazi

Akademik
Bakış

89

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

and methodologies of Edward W. Said, an "exiled Easterner living in the Western world," who pioneered the field of postcolonial studies through his influential book *Orientalism*, published in 1978.

Key Words: Central Asia, Orientalism, art, literature, religion.

Giriş

Yaşamın başlangıcından itibaren insanoğlu, doğası gereği "yeni keşfetme", "duyulanı görme", "görüleni aktarma" gibi istek ve ihtiyaçlar içinde olmuştur. Keşif konusunda sınır tanımayan insan, özellikle de toplumsal etkileşimde olmak için kendi dünyasının dışında olup biteni bilme ihtiyacı hissederek kendinden farklı olduğunu düşündüğü "öteki"yi aramaya, bulmaya ve tanımaya çalışmıştır. İnsanoğlunun farklı coğrafyalara yönelik kısa ya da uzun süreli keşif gezileriyle sonuçlanan bu motivasyonu ve gözlemlerini yazıya dökerek paylaşma çabaları sayesinde seyyahlık olgusu ortaya çıkmıştır.

Seyyahlar, halkın sıradan bir üyesi olabildikleri gibi çeşitli sebeplerle bağlı bulunduğu ülke tarafından görevlendirilen kişiler de olabilmekteydiler. Çoğunlukla araştırmacı, yazar, gazeteci, diplomat, jeolog, halkbilimci, dil bilimci, arkeolog, sanat tarihçisi, din görevlisi gibi meslek gruplarına bağlı olan seyyahlar, çeşitli amaçlarla seyahatler gerçekleştirerek "seyahatname" adı verilen eserler ortaya koymuşlardır. Seyahatlerin bir kısmı ise masum bir geziden ziyade "istenileni ele geçirme" arzusuyla gerçekleşmiştir. Bu tür bir amaca hizmet etmeleri için alanında uzman kişiler, sistemli ve programlı bir seyahat programı doğrultusunda hedef bölgeye gönderilmişlerdir. Gücünü artırmak ve etki sahasını genişletmek hedefi taşıyan devletler, üzerinde tahakküm kurmak istediği "öteki" coğrafyanın siyasi, sosyo-ekonomik durumunu ve giyim kuşam, gelenek, mimari, el sanatları gibi kültürel yaşamına dair bilgiler edinerek politik emellerine uygun stratejiler geliştirmişlerdir. Emperyalist bir yaklaşım benimseyen "Batı"lı devletler, sömürülmesi durumunda kendilerinin bütün ideallerine hizmet edeceğini düşündüğü "öteki" coğrafya olan "Doğu"yu keşfetmek için büyük bir istek içinde olmuşlardır. Makedonyalı İskender'in Doğu seferlerinin önemli bir katkı sağladığı, İpek Yolu aracılığıyla ticari faaliyetlerin yürütüldüğü süreçte dikkatleri üstüne çeken Doğu, giderek Batılı devletlerin "gizemli ve egzotik" buldukları hayali bir dünyadan sahip olunması gerekli hedef bir bölge haline gelmiştir. Bu durum, Doğu coğrafyasını yakından tanımanın ve bölge ile bağlantının güçlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Doğu'yu tanıma iştahı içinde olan pek çok seyyah, bölgeye yönelik seyahatler düzenleyerek edindikleri gözlemlerini kaleme almıştır¹. Herodot'a kadar uzanan Batı'nın Doğu'yu tanıma serüveni, Orta Çağ'da "*Divisament dou Monde*" kitabını yazan Marco Polo'dan, modern çağda "*The Road to Oxian*" kitabını yazan Robert Byron'a kadar kesintisiz bir biçimde devam etmiştir².

1 Orta Asya seyahatnameleri konusundaki etkili yönlendirmeleri ve bazı verilerin teminindeki desteği için Dr. Resul Kürşat Şahsi'ye teşekkür ederiz.

2 Hasan Işık, "Seyahatnamelerin Türk Tarihi ve Türkistan Araştırmaları Açısından Yeri ve Öne-

Görüş

Akademik
Bakış

90

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

Temelleri çok daha öncesine dayanmasına rağmen özellikle 19. yüzyıl, seyahatler açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Sanayi Devrimi ile birlikte yeni ham madde ve pazar arayışı içinde olan Batılı devletler, sömürgecilik hedeflerinin merkezine Doğu'da bulunan bir bölge olan "Orta Asya"yı yerleştirmişlerdir. 18. yüzyılın sonlarında siyasi birliğini kaybedip Ulu, Orta ve Küçük Kazak ordaları, Şeybanilerin son kalan bakiyeleri Buhara, Hokand ve Hive hanlıklarına bağlı yaşayan dağınık boyların vatanı olan bölge, kuzeyden Rusya, güneyden Çin ve İngiltere, batıdan ise İran ile çevrili durumdadır. Siyasi ve etnik bakımdan söz konusu bu bölünmüşlük, sömürgeci devletlerin işini kolaylaştıran bir etken olarak algılanmış; bölge, tüm kaynaklarıyla sömürgesi haline getirmek isteyen devletler tarafından yakın markaj altına alınmıştır. İngiltere kuzeye doğru ilerleyerek Afganistan'ı kontrol altına almaya çalışırken; Rusya, bir yandan Kazak bozkırlarındaki işgal faaliyetlerini artırmış³, diğer yandan da İngiltere'ye karşı üstünlük sağlamak için Türkistan⁴ olarak adlandırdığı Orta Asya'da 1715-1897 yılları arasında geniş çaplı işgal faaliyetlerinde bulunmuştur⁵.

19. yüzyıl öncesinde Batılı devletler tarafından birtakım keşif ziyaretlerine sahne olan bölge⁶, 19. yüzyıl ve sonrasında hem Batılı devletlerin hem de Rusya'nın hegemonik ideallerinin hedefi olmuştur. Siyasi emellerini gerçekleştirmek isteyen devletler, bölgeye yönelik bilgi edinmeleri için seyyahlar göndermiştir. Bu dönem, tam da Edward W. Said'in "*Genellikle Batı tarafından zayıf olduğu için Doğu'ya empoze edilen bir doktrindir. Batı bu hareketi ile Doğu'yu kendi içinde eritmek ve aradaki farkları kaldırmak istemektedir*" şeklinde ifade ettiği⁷ Oryantalizm'in gücünü hissettirdiği bir sürece karşılık gelmektedir. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Doğu kültürlerini incelemeye odaklanan ve sistematik bir bilimsel disiplin haline gelen Oryantalizm ile beraber pek çok seyyah, Doğu'yu tanımak ve tanıtmak üzere seyahatler planlamıştır⁸.

mi", *Seyyahların İzinde Türkistan* (ed. Mustafa Gökçe), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2019, s.2-3; Vasiliy Vladimiroviç Barthold, *Asya'nın Keşfi Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi* (çev. Kaya Bayraktar,) Yöneliş Yayınevi, İstanbul 2000, s.99.

- 3 Melek Çolak, "Macar Türkolog Vambery'nin Türkistan Seyahatinde "Büyük Oyun" İzleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:45, 2019, s.13.
- 4 Günümüzde Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan olarak siyasi sınırları belirlenmiş olan bölge, 19. yüzyılda Türkistan adıyla anılmaktadır. Türkler'in ya da Türkçe konuşanların yaşadığı yerleri ifade etmek üzere etimolojik bir karmaşanın olduğu "Türkistan" tabirini, belli bir idari birim ismi olarak ilk kez Ruslar kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Baymirza Hayit, "Türkistan Terimi Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:53, 1988, s.25.
- 5 Alaeddin Yalçınkaya, *Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan (1856-1922)*, Divan Kitap Yayınları, İstanbul 1994, s.17-23.
- 6 Emin Özdemir, "Rus İşgalinden Önceki Dönemde Türkistan'a Gelen Batılı Seyyahlar ve Türkistan Tarihine Kaynak Olarak Seyahatnameleri", *History Studies*, Cilt: 2, Sayı:2, 2010, s.113-125.
- 7 Edward Said, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu* (çev. Nezih Uzel), Pınar Yayıncılık, İstanbul 1982, s.7.
- 8 Dilek Taş, "Orta Asya'ya Düzenlenen Keşif Seferleri Sır Marc Aurel Stein'in Hayatı ve Eser-

Türkistan'ın işgal sürecinde en etkili aktörlerden biri olan Rusya coğrafya hakkında bilgi toplamak için girişimlerde bulunan devletlerin de başında gelmektedir⁹. Stratejik bilgi elde etmek, politik bir etki uyandırmak ve botanik, zooloji, coğrafya, etnografya ve arkeoloji gibi alanlarda bilimsel çalışmalar yapmak için 6 Ağustos 1845'te Rus Coğrafya Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet, yürüttüğü faaliyetler ile "Rus barışını ve yasalarını tehdit eden barbarlara, barış ve medeniyet götürmeyi"¹⁰ amaçladıklarını oryantalist bir bakış açısı ile ifade ederken, emperyalist Rus ideologları ise bu çalışmalarını, "uygarlık görevlerini geçici bir müdahale olarak değil, Rus yönetimini Türkistan'da sonsuza dek pekiştirmenin bir aracı" olarak gördüklerinin altını çizmiştir¹¹. Rus Coğrafya Cemiyeti'nin bölgeye yönelik önemli araştırmaları sürerken keşif seferleri düzenlenmiştir¹². Bölge ile ilgili önemli seyyahlar arasında; Türkistan'ın büyük bir kısmını gezen ve çok ciddi etnografik malzeme toplayan Kazak bilim insanı Çokan Çingisoviç Valihanov, siyasi nedenlerle Sibiryaya bölgesine sürgün edilip burada geçirdiği süreçte jeoloji, arkeoloji, etnografya ve tarih alanında araştırmalar yapan Dimitri Aleksandroviç Klements ve asker, coğrafyacı ve doğa bilimci olan Nikolay Mihayloviç Prjevalski bulunmaktadır. Bunların dışında askeri eğitim almış oldukları bilinen Mihail Vasilyeviç Pevtsov ve Pyotr Kuzmiç Kozlov ile Hindoloji ve Budistoloji uzmanı olan Sergey Fyodoroviç Oldenburg en bilinenler arasındadır. 1902'de Hamburg'da düzenlenen "13. Uluslararası Oryantalistler Kongresi"nde alınan kararla Uluslararası Orta ve Doğu Asya Çalışmaları Ortaklığı kurulmuş ve buna bağlı olarak Rusya da, etnografik ve arkeolojik keşif seferlerini devam ettirmek için, 1903-1923 yıllarında hizmet vermiş olan Orta ve Doğu Asya Çalışmaları Rusya Komitesi oluşturulmuştur. Bu dönemde etkin olan seyyahlar arasında bulunan Rus Türkolog Friedrich Wilhelm Radloff, bir dönem Rusya'nın Kaşgar konsolosu olan Nikolay Fyodoroviç Petrovski ve Rus Türkolog ve Şarki-

leri", Ondokuz Mayıs Ü. SBE., Samsun 2015 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.9-12; Mesut Işık, "Oryantalizm ve Batı'nın Doğu Algısı", *Ağrı İslami İlimler Dergisi*, Sayı:7, 2020, s.137.

9 Rusya, hem coğrafi hem de tarihsel açıdan Asya'lı (Doğu'lu) bir devlet olmasına rağmen yüzü sürekli Batı'ya dönük bir toplum ve devlet olma özelliği göstermiştir. Bunun sayesinde Avrupa toplumlarının kültür çevresine girişi ve Oryantalizm öğretisine kolayca eklenmesi kolaylaşmıştır. Rusya, sömürgeci zihniyetiyle örtüşen Oryantalist düşünceni benimsemesi ile Orta Asya'da, Sibiryada ve sonrasında Osmanlı topraklarında siyasi emellerine zemin oluşturacak askeri-siyasal, sosyal, coğrafi, kültürel ve tarihsel boyutlarına ilişkin veriler elde etmeye yönelik bilimsel araştırma faaliyetlerine girişmiş ve Batılı devletlerden kendini ayrı tutmamıştır. Bu coğrafyalara yakınlığı, Batılı devletlerin bir adım önüne geçmesine sebep olmuş ve Rus Oryantalizminin temelleri daha kolay atılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Pehlivan, "Rus Oryantalist Faaliyetleri ve Osmanlı İmparatorluğu", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:6 Sayı:12, 2016, s.103.

10 Ulrich Hofmeister, "Civilization and Russification in Tsarist Central Asia 1860-1917", *Journal of World History*, Vol:27, No:3, 2016, s.412.

11 David Schimmelpenninck van der Oye, *Russian Orientalism: Asia In The Russian Mind From Peter The Great to The Emigration*, Yale University Press, London 2010, p.36.

12 Ercan Çelebi - Begimbayeva Zhibek Saginbaevna, "Çarlık Rusya'sı Akademik ve İlmî Kuruluşlarında Avrasya Göçebelerinin Tarihi ve Kültürünün Araştırılması Üzerine Tespitler (XVIII-XX. Yüzyılın Başları)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, 2020, s.192.

Görsel

Akademik
Bakış

92

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

yatçı olan Vasili Vladimiroviç Barthold'un çalışmalarının altını çizmek gerekir¹³. Demiryolu ağlarının kurulmasıyla bölgeye ulaşım kolaylaşmış, bu durum Rusların Türkistan ziyaretlerinin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde artarak devam etmesine imkân tanımıştır.

20. yüzyılın başlarında bölgeyi ziyaret eden ve gözlemlerini kaleme alarak okuyucular üzerinde güçlü etkiler uyandıran diğer bir seyyah da *Mili Fyodoroviç Dostoyevski*'dir (Görsel 1). Rus İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına giren ve dönemin Türkistan'ı olarak adlandırılan Hokand, Buhara ve Hive Emirliklerinin bulunduğu coğrafyaya tren ile gerçekleştirdiği ziyaret sonrasında bölgedeki yaşama dair tespitlerini "Orta Asya'da Günlük Yaşam ve Mazi" adını verdiği eserinde toplamıştır. Seyyah gezi notlarından oluşan 62 sayfalık eserinde hem kendi gözlemlerine hem de daha önce bölgeyi ziyaret eden seyyahların aktardığı bilgilere yer vermiştir. Anlatımı güçlü kılmak adına toplamda 30 görsele yer veren seyyah, kitap kapağında ise ejder, şakayık, Çin bulutu gibi Doğu'ya dair unsurları kullanmayı tercih etmiştir (Görsel 2).

Görsel 1-2. M. F. Dostoyevski ve kitap kapağı

Tespit edilebildiği kadarıyla daha önce herhangi bir akademik çalışmaya konu edilmeyen Mili Fyodoroviç Dostoyevski ve "Orta Asya'da Günlük Yaşam ve Mazi" başlıklı eseri, bu çalışmanın odağına alınarak seyyahın gezisi esnasında ziyaret etmiş olduğu coğrafyanın topografik özellikleri, iklimi, insanları, günlük hayatı, inançları, gelenek ve göreneklere, mimari brikimi, el sanatları, edebiyatı, folklorik özellikleri, önemli şahsiyetleri ve yönetim şekilleri doğrultusunda aktardığı kent panoramasını okuyucuya aktararak dönemin Orta Asya coğrafyası ve yaşantısı hakkında bilgiler veren tarihi bir belge niteliği taşımaktadır. Çalışmada eserin Türkçe'ye çevirisi yapılmış ve metin analizi yöntemi kullanılmıştır. Özellikle Buhara, Semerkand, Merv ve Hive kentlerine dair çeşitli yönlerden dönemseller okumalar yaptıran eser irdelenirken, seyyahın verdiği bilgiler farklı kaynaklardan teyit edilmiş, ilginç ve abartılı bulunan bilgiler

13 Taş, a.g.t, s.17-25.

derin bir süzgeçten geçirilmiştir. Oryantalist bakış açısıyla taraflı bir anlatımı öncelediği anlaşılan seyyahın gözlemlerine yer verdiği coğrafya ile ilgili öznel nitelikteki yorumlarını birebir alıntılarla aslında gizemli ve büyüleyici bulunduğu coğrafyaya dair hayranlığını ön yargılı bakış açısının arkasına nasıl gizlemeye çalıştığı da açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. İlk olarak, seyyahın biyografik bilgilerinin sunulduğu makalede, onun “insan” ve “kent” ekseninde çizdiği Orta Asya portresi, Batı medeniyetinin içinde yetişmiş bir Doğulu olan Edward W. Said’in “Oryantalizm” kuramı bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır¹⁴.

Orta Asya’da Oryantalist Bir Çift Göz: Mili Fyodoroviç Dostoyevski (1884-1937)

Rusya’nın ünlü yazarlarından Fyodor Mihayloviç Dostoyevski’nin abisinin torunu olan Mili Fyodoroviç Dostoyevski, 1884 yılında Rusya’nın Saratov kentinde doğmuştur. 1909 yılında Moskova Arkeoloji Enstitüsü’nden mezun olmuş ve 1910 yılında Moskova Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsü’nde özel kurslara katılmıştır. Mili Fyodoroviç, Çince ve Japonca da dâhil olmak üzere 14 dil bilen arkeolog, sanat tarihçi ve Doğubilimcidir¹⁵. Rus kaynak ve arşivlerinde yeterli bilgiye ulaşılamayan yazarla ilgili en kapsamlı bilgiyi Dostoyevski’nin soy ağacı ile ilgili çalışmalar yapan ve bu süreçte Mili Fyodoroviç’i de araştıran Nikolay Nikolayeviç Bogdanov’un¹⁶ aktardıklarında bulmak mümkündür. Bogdanov, Oryantalist kimliği ile ön plana çıktığını vurguladığı seyyahın Rus sanatıyla ilgilendiği ve bu alanda *Suzdal* (Суздаль) isimli bir çalışması olduğunu ve *Büyük Okyanus* (Тихий океан) ile *İlk Rus-Japon İlişkileri* (Первая Русско-Японская связь)

14 Çalışma ile ilgili eleştirel metin analizleri yapılırken Edward Said’in “Oryantalizm” penceresinden bakılmak istenmesinin altında, onun bilgilerini Giambattista Vico, Friedrich Nietzsche, Antonio Gramsci, Raymond Williams, Michel Foucault ve Jacques Derrida gibi farklı felsefi bakışların ve düşünsel kaynakların süzgecinden geçirerek ilerlettiği metodolojik yaklaşımı benimsemiş olması yatmaktadır. Bu çalışmada temel çerçeve olarak kullanılan bu çok yönlülük için ayrıca bk. Gül Turanlı, “Edward Said’in Oryantalist Söylem Analizi”, *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı:30, 2017, s.101-119.

15 Akademika.ru https://vostokoved.academic.ru/709/%D0%94%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%9E%D0%95%D0%92%D0%A1%D0%9A%D0%98%D0%99%2C_%D0%9C%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%B9_%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE-%D0%B2%D0%B8%D1%87

16 Psikiyatri alanında doktora yapan Nikolay Nikolayeviç Bogdanov (1962-2019) vefatına kadar psikiyatrist olarak çalışmış bir bilim insanıdır. Ünlü yazar Dostoyevski’ye olan hayranlığı, severek yaptığı mesleğinin yanı sıra edebiyat ile uğraşmasına da kapı aralamıştır. Uluslararası Dostoyevski Topluluğu üyesi olarak yazar Dostoyevski ve yazarın akrabaları hakkında çok sayıda makale ve kitap incelemiş, soyuyla ilgili monografiler yayımlamıştır. Ünlü yazar ve yakın çevresi ile ilgili yaptığı çalışmaların bir kısmı, dijital ortamda da yayımlanmıştır. Bunlardan birisi de çalışmanın konusu olan Mili Fyodoroviç Dostoyevski’nin hayatı hakkında bilgi veren video kayıdır. Youtube, *Лекция “Милий Федорович Достоевский”*. <https://www.youtube.com/watch?v=twc2ESxE0zo>; Hram-Troiza. *“Светлая память! Умер Николай Николаевич Богданов”*, <http://hram-troiza.ru/124-svetlaja-pamjat-umer-nikolaj-nikolaevich-bogdanov.html> <https://www.youtube.com/watch?v=twc2ESxE0zo>. <http://hram-troiza.ru/124-svetlaja-pamjat-umer-nikolaj-nikolaevich-bogdanov.html>.

hakkında araştırmaları bulunduğunu aktarmaktadır. Ayrıca, Mili Fyodoroviç'in kendi anlatımlarında "büyüleyici" olarak tabir ettiği "Doğu" ülkeleri ve toplumlarına dair ilgisinin başladığı dönemde, Rus oryantalistlerle irtibatlar kurarak çalışmalarını edinmek ve bunlarla ilgili değerlendirme yazıları kaleme almak gibi Orta Asya seyahati öncesinde kapsamlı bir ön hazırlık yaptığını ileri sürmektedir. Mili Fyodoroviç, Rus oryantalizm tarihini kaleme almış; ancak ölümden önce hem ülkesindeki siyasi iklimin etkisi, hem de tüberküloz kaynaklı menenjit geçirerek felç kalması sebebiyle çalışmasını yayımlatamamıştır. Bu tarihten sonra tekerlekli sandalyeye mahkûm olarak hayatını sürdüren Mili Fyodoroviç, rahatsızlığını bir engel olarak görmeyerek Doğu ülkelerine yönelik çalışmalarına kaldığı yerden devam etmiştir. Kendisini İran uzmanı olarak da tanımlayan yazar, İran'ın Meşhed şehrinde hazırlık eğitimi aldıktan sonra bir Rus bankasında çalışmaya başlamış ve burada çalıştığı dönemde Doğu'yu Rus insanının gözünden aktaran yazılar hazırlamıştır.

Mili Fyodoroviç, 1917 yılında Orenburg'dan Türkistan'a yaptığı seyahatle ilgili izlenimlerini sade bir dil kullanarak yazdığı *Orta Asya'da Günlük Yaşam ve Mazi* adlı kitabında paylaşmıştır. Aynı yıl Moskova'da Obrazovaniye Yayınevi tarafından yayımlanan eserini, "*Orta Asya'nın o muazzam sanatsal ve bilimsel zenginliğini genel hatlarıyla sunmanın mütevazı bir girişimi*" olarak nitelendirmiştir. Mili Fyodoroviç, Türkistan'ı gezmenin ve bölge insanının yaşantısına ilişkin kapsamlı bir araştırma yapmanın coğrafi bakımdan zorluklarından bahsetmiştir. Orta Asya'ya inşa edilen iki büyük demiryolu hattına (Taşkent ve Orta Asya) rağmen bölgede ulaşım için develerin hala önemini koruduğundan ve seyahat esnasında türlü engellerle karşılaştığından söz etmiştir. Bulunduğu süre zarfında her ne kadar yerli halkın ilgi ve desteğini alsa da tarih bilgilerinin eksik veya hatalı olmasından kaynaklı araştırmacılara yeterli katkıyı sağlayamadıkları yönünde bir bilgi paylaşmıştır. Orta Asya'yı Vambery'den alıntıladığı "*Burası, dinlemenin ayıp, sormanın suç, yazmanın ise ölümcül bir günah sayıldığı bir ülkedir*" sözleriyle bölge hakkında bilgi edinmenin yarattığı zorluğa işaret etmiştir.

1919 yılında Arkeoloji Enstitüsü'ndeki işinden ayrılarak *Sovremennoye İskusstvo Dergisi*'nde çalışmaya başlayan Mili Fyodoroviç, 1920'li yıllarda antropolog ve genetik uzmanı Mihail Vasilyeviç Volotskoy tarafından seyyahın dedesinin kardeşi olan ünlü Rus yazar Fyodor Mihayloviç Dostoyevski ile ilgili 1933'de basımı gerçekleştirilen *Dostoyevski'nin Soyunun Kroniği* adlı kitabın yazım aşamasında yaşayan tek akrabası olması sebebiyle ziyaret edilmiş ve yazarın hijyenden uzak bir mekânda zor şartlar altında çalışmalarını sürdürdüğünden söz etmiştir. Daha sonraları Bilim İnsanlarının Yaşam Koşullarını İyileştirme Merkez Komisyonu'nun (TseKUBU) ileri yaştaki bilim insanları için inşa ettiği binalardan birine nakledilen Mili Fyodoroviç, 10 şubat 1937 tarihinde burada yaşamını yitirmiřtir¹⁷.

17 V. S. Neçayeva, "İz vospominaniy ob istorii osnovaniya pervogo muzeya F. M. Dostoyevsko-

Gazisi

Akademik
Bakiş

95

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

Mili Fyodoroviç Dostoyevski'nin Gözlemlerinde Birbirini Tamamlayan İki Unsur: "İnsan" ve "Kent"

Siyasi, dini ve ekonomik gerekçeler üzerine ortaya çıkıp şekillenen "Batı" ve "Doğu" yani "medeni" ve "barbar" dünya imgesi, Avrupalıların zihninde bin yılı aşkın bir süredir vardır. Batı, kendini tanımlayabilmek için karşıtını yani kendisi için "öteki" olan Doğu'yu keşfetmeye girişmiş ve Doğu kültürlerini araştırmak için 19. yüzyılda akademik bir disiplin haline gelen "Oryantalizm"den beslenmiştir. Bu kürsüye hizmet eden oryantalistler, Batı uygarlığının ne derece ileri olduğunu ortaya koyabilmek adına Doğu için tam bir zıt söylem geliştirerek Doğu'yu ve ona mensup olanı gizemli, tehditkâr, baştan çıkarıcı ya da itici, hem ıssız hem mahşer, hem barbar hem zarif, bazen şiddet dolu bazen uyuşuk, bir sihir, bir kaçış ya da öfke diyarı olarak tanımlama¹⁸ yoluna gitmişlerdir. Ama daima "öteki" vurgusunu yineleyerek aslında Batı'nın ters görüntüsünü veren bir "ayna" modelini ideolojilerine her daim geç yapmışlardır¹⁹.

Bu bakış açısıyla yola çıkanlardan biri olan Mili Fyodoroviç, Rusya'dan Türkistan'a, Samara-Taşkent hattı üzerinden gitmiş ve Gülbahar, Taşkent, Buhara, Hive, Merv ve Semerkand'ı ziyaret etmiştir. Rusya'ya en yakın Orta Asya şehirlerinden biri olan Orenburg'da Asya etkilerini hissetmeye başladığını ifade eden yazar, adeta bir kum denizi olarak nitelendirdiği bölge ile ilgili notlarına başlarken değindiği ilk husus, bu coğrafyaya muazzam bir tren yolu inşa eden kendi ülkesi Rusya'ya karşı duyduğu saygı ve minnet olmuştur²⁰. Kaza-

go", *Dostoyevski Materialı i İssledovaniya*, T.6, Nauka 1985, s.279-281.

- 18 Gezi notlarına konu edilen şehirlerin veya ülkelerin tasvirinin, eseri meydana getiren yazarın entelektüel seviyesine ve yaşadığı toplumun değerlerine göre özne veya nesnel bir yaklaşım içerebileceği, diğer bir deyişle yazarın dünya görüşünün çerçevesi belirleyeceği unutulmalıdır.
- 19 Thierry Hentsch, *Hayali Doğu, Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı* (çev. Aysel Bora), Metis Yayınları, İstanbul 1996, s. 9; Edward Said, *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları* (çev. Berna Ülner), Metis Yayınları, İstanbul 2012, s.335.
- 20 Doğu ile ilgili "öteki" inşası yapmak için ilk olarak başvurulan yöntemlerden biri, kişinin kendi ülkesini yüceltme söylemleridir ki; Mili Fyodoroviç'in bu bakış açısına benzer ifadeleri Macar asıllı Türkolog Arminius Vambéry'nin İngiltere'nin bölgeye kattıklarını dillendirirken de görmek mümkündür. İngiltere'nin Avrupa medeniyetinin başını çektiğini, Almanya ve Fransa yüksek medeniyetlerinin ışığını yaymanın elzem yardımcıları olsa da bu işin ana yüklenicisinin İngiltere olduğunu ifade eden seyyah, Batı medeniyetinin bayrağının Asyalı eski idarelerin kötülüklerini bertaraf ettiğini, uzunca bir süre ayaklar altına alınmış insan haklarını yüceltmeye ve halka daha iyi bir gelecek kurmaya çalıştığını belirterek düşüncelerini aktarmıştır. Hatta Vambéry, Rusya'nın bölgedeki siyasetinin önemini, Rusların sosyal ilişkileri ve sıradan halk ile yönetici sınıf arasındaki büyük çelişkileri ortaya koyarak, Rusya'da mevcut durumda her şeyin Asyalı kalmaya devam ettiğini ifade etmektedir. Ona göre, uzun zamandır Avrupa medeniyetine ulaşma gayretlerine rağmen, Rusların medeniyetten uzak Asyalı zihniyetleri çok az değişmiştir. Bu noktada Vambéry, medeniyetin simgesi olarak İngiltere başta olmak üzere Batılı devletleri örnek göstermektedir. Arminius Vambéry, *Central Asia and the Anglo-Russian Frontier Fuestion: A Series of Political Papers* (Almancadan İngilizceye çev. Fanny Elizabeth Burnett), Smith, Elder, & Co., Londra 1874, s.52.

Görüş

Akademik
Bakış

96

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

linsk bölgesinde çıkan kum fırtınasında tren raylarını temizlemeye gelen yerli halkı "vahşi" olarak nitelendirmiş, istasyonlarda denk geldiği küçük evler ve göçebe Kazak çadırlarının medeniyete olan uzaklığını öne sürerek kendi ülkesinin karşısında konumlandığı "öteki"nin inşasına başlamıştır. Kapalı çarşısı, çayhaneleri, tavernaları ve kervansaraylarının yanı sıra şehir merkezlerinin insan ve hayvan yoğunluğuna dikkat çekmiş, Asya coğrafyasının panoramasını çizerken; yüzü saç filesi (peçe) ile kapatılmış çarşafli kadın figürlerini²¹, gezgin derviş grupları ve seyyar satıcıların bağrıışlarını, sarhoş dilencilerin yaşam tarzını ve kentlerde yankılanan deve kükremelerini bir arada vererek insanların medeniyete olan uzaklığına gönderme yapmıştır. Zira, Orta Asya halklarını barbar ve vahşi olarak nitelendirmek yazarın zihninde zaten önceden şekillenmiş bir olgudur. Pek çok platformda dillendirilen bu algının en net ifade edildiği örneklerden biri Rus diplomat Aleksandr Mihayloviç Gorçakov'un 1864 tarihli genelgesidir. Orta Asya'daki yarı barbar ve göçebe kabilelerin sabit bir sosyal yapıya sahip olmadığını ifade eden Gorçakov, bu kabilelerin göçebe içgüdüleri ve savaşçılıklarını sınır güvenliği ve ticari ilişkiler açısından medeni devletler için sürekli bir tehlike arz ettiğini ileri sürmüştür. Gorçakov'a göre bu durum medeni devletleri bu kabileler üzerinde egemenlik kurmaya zorlamaktadır, sürekli askeri müdahalelerle akın ve yağmaların önüne geçilmesi gerekmektedir.

21 Orta Asya halkları ile ilgili bilgi veren seyahatnamelerde kadınların dışı kapalı bir yaşam sürmesi, muhafazakar giyimleri ve eğitime uzak oluşları sıklıkla dikkat çekilen konular arasındadır. Örneğin; Buhara'daki kadınların toplumdaki rolünü ve görünüşünü gözlemleyen İngiliz bürokrat George Nathaniel Curzon, kadınların başlarını ve bedenlerini tamamen örtünme biçiminden bahsetmektedir. Curzon, Buhara'da kadınların tamamen örtülü olmalarından ve genç kadınların kamusal alanda görünürlüğünün yok denecek kadar az olmasından duyduğu hayal kırıklığını dile getirirken, kadınların toplumdaki izole edilmesinden onları insanlık dışı bir biçimde pasifleştirdiğinin altını çizmektedir. George Nathaniel Curzon, *Russia in Central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question*, Longmans, Green Co., Londra 1889, s.175.

Bölgeyi aynı yüzyılda ziyaret eden İngiliz seyyah Meakin'in bölgenin kadınlarına dair gözlemleri, sosyal, kültürel ve ekonomik durumlarıyla ilgili anlamlı veriler sağlar. Özellikle kadınların kıyafetleri, onların ekonomik ve toplumsal sınıfını göstermektedir. Zengin kadınlar kaliteli ve şık kumaşlardan yapılmış ipekli kıyafetler giyerken düşük sınıftan olan kadınlar daha basit ve bakımsız kıyafetlerle yetinirler. O'na göre kadınların başörtüsü ve kıyafet seçimleri, sınıfsal farklılıklarıyla ve kişisel tercihleriyle yakından ilişkilidir. Ayrıca genç kızların peçe takma yaşları bireysel tercihlere bağlı olarak farklılık gösterir, bazıları daha erken yaşta peçe takarken, diğerleri bunu olabildiğince geciktirir. Annette Mary Budgett Meakin, *In Russian Turkestan: A Garden of Asia and Its People*, George Allen Press, Londra 1903, s.111-130.

Danimarkalı asker, coğrafyacı ve gezgin Ole Olufsen, Buhara kadınlarının aksine Hive'deki kadınların peçesiz dolaşabildiklerine vurgu yaparken; Amerikalı gazeteci ve gezgin William Eleroy Curtis, Teke kadınlarının ahlâk algısını zayıflatan kısıtlamalardan muaf oldukları ile ilgili bilgi vermektedir. Onların peçesiz gezebildiklerini, akrabalarıyla serbestçe arkadaşlık edebildiklerini ve buna ek olarak iffet normlarının oldukça yüksek olduğunu iletmektedir. Ole Olufsen, *The Emir of Bokhara and His Country; Journeys and Studies in Bokhara (With a Chapter on My Voyage on the Amu Darya to Khiva)*, William Heinemann, Londra 1911, s.202-203; William Eleroy Curtis, *Asya'nın Kalbi Türkistan* (çev. Resul Şahsi), Divan Kitap, İstanbul 2003, s.220.

Gazi

Akademik
Bakış

97

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

Geri çekilmenin zayıflık olarak algılandığı ve sadece kuvvet gösterisinin etkili olduğu bu ortamda, mantık ve medeniyetin çıkarlarının bu halklar tarafından henüz benimsenmediği vurgulanmaktadır²². Buna ek olarak yerli halkın sosyal yaşamlarının düzenlenmesinde Müslümanlık öğretilerinin ve Kur'an-ı Kerim'in etkisinin çok güçlü olduğunu belirten Mili, Kur'an-ı Kerim'in emirlerini yerine getirmeyenlerin Müslümanlar tarafından "kâfir" olarak nitelendirildiğinin altını çizmiş, kendi kültürleri ile inanışlarına uzak olan her türlü konuda "Elhamdü-lillah, Müslümanım" diyen Müslüman halkı ilkellikle itham etmiştir. Müslümanlığın toplumları ilkel bıraktığı yönündeki benzer düşünceleri paylaşan birçok seyyah, bu durumu genellikle bölgedeki eğitim sisteminin yetersizliğiyle açıklamaya çalışmıştır. Bu seyyahlardan biri olan İngiliz şarkiyatçısı Edward Denison Ross, Mili ile benzer fikirlerini, bölgedeki eğitim sistemine dair olumsuz gözlemleri üzerinden ortaya koymuştur. Ross, medreselerde verilen eğitimi "Arapça ile bozuk Farsça karışımı" olarak tarif etmiş; eğitimin esasını ise "Kur'an'dan alınan pasajların papağan gibi ezberlenmesi" şeklinde tanımlamıştır. Ona göre, bu sistemin başındaki mollalar Batı tarzı gelişmeye karşı katı bir direnç göstermektedir²³. Mollalarla ilgili benzer eleştirilere İngiliz seyyah Annette Mary Budgett Meakin'in satırlarında da rastlanmaktadır. Meakin, "hayatının otuz yılını öğretici olma yetkinliğine kavuşmak için harcamış bir molla, öğrencilerine sadece tek bir kitabın muhtevasını açıklama işine bütün bir yılı ayırmaktan çekinmez" sözleriyle bu görüşünü dile getirmiştir²⁴.

Mili Fyodoroviç Dostoyevski, bölgenin etnik yapısından bahsederken özellikle Buhara Emirliği'ne²⁵ yoğunlaşmış; hanlığın nüfusunun genel olarak Türk ve İranlı olmak üzere iki gruba ayrıldığından ve millet olarak Özbekler, Tacikler, Kazaklar, Araplar, Hintliler ve Perslerin bir arada yaşadığından söz etmiştir. Türk kimliğine sahip Özbeklerin, Buhara'nın batı kesiminde yaşadıklarını; tarım ve hayvancılıkla uğraştıklarını ve yarı göçebe bir yaşam sürmelerine rağmen nüfusça kalabalık olduklarını belirten seyyah, aynı zamanda fanatik dindar olarak nitelendirdiği bu grubun kültürel değişime kapalı olduğunu da ifade etmiştir. Türk halklarına dâhil olan Amuderya (Ceyhun) ve Penc nehirlerinin kıyılarında yaşayan yerleşik Türkmenlerin (Görsel 3-4) ağırlıklı olarak tarım ve halı üretimi ile uğraştığını, doğu Buhara'nın bazı bölgelerinde ve kuzey bozkır eteklerinde yaşayan göçebe Kazakların ise sığır yetiştiriciliğiyle

22 Vambéry, a.g.e., s.62-66.

23 Francis Henry Skrine, Edward Denison Ross, *En Eski Çağlardan Rus İşgaline Türkistan'ın ve Türkistan Hanlıklarının Tarihi* (çev. Resul Şahsi), Divan Yayınları, İstanbul 2023, s.262.

24 Meakin, a.g.e., s.82-83.

25 Buhara'ya ziyaretini gerçekleştirdiği 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Buhara Emirliği'nin sosyal yapısı farklı kesimlerden oluşmaktaydı. Toplumda bürokratlar, din adamları, çiftçiler, hayvan yetiştiriciler ve kölelerin yanı sıra millî burjuvazi, ilerici aydınlar, işçiler gibi sosyal hareketlilik sonucu şekillenen yeni sosyal sınıflar da bulunmaktaydı. Ayıntılı bilgi için bk. Gözal Normuradova, "XX. Yüzyıl Başlarında Buhara Toplumunda Oluşan Sosyal Transformasyon Hakkında", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt:4, Sayı:11, 2017, s.198.

Görüş

Akademik
Bakış

98

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

geçimlerini sağladıklarını belirtmiştir. Karşılaştıkları iklim ve coğrafi zorluklar gibi engellerden neredeyse hiç etkilenmediğini düşündüğü Kazakların, müzik ve şiir konusunda diğer boylara göre daha gelişmiş olduklarını, tarihlerini ve soylarını çok iyi bildiklerini ve atalarının sayısının fazlalığı ile gurur duyduklarını belirtmektedir.

İran kökenli halklar arasında en yoğun nüfusa sahip Taciklerin Orta Asya'nın hemen hemen tüm şehirlerinde yaşadıklarını ve tarım, bahçivanlık ve kısmen sığır yetiştiriciliği ile uğraştıklarını ifade eden yazar, onların haricinde az sayıda Arap, Çingene, Afgan, Hindu ve Yahudi topluluğunun da yaşadığını eklemektedir. Buhara nüfusunun çoğunluğunun İslam'ı savunduğunu, Türk kökenli olanların Sünni, İran kökenlilerin kısmen Sünni, Şii ve diğer mezheplere mensup olduğunu belirten Mili Fyodoroviç, Buhara'daki halkın geçim kaynağı ve günlük uğraşları ile ilgili bilgiler verirken kentteki çarşıların İran ya da Hindistan'daki gibi görkemli ve lüks olmaktan çok uzak olsa da yerlilerin ihtiyaçlarını ve zevklerini karşılayan üst üste yığılmış malları ile yabancıların bir hayli ilgisini çektiğini belirtmektedir. El sanatlarının çeşitliliğini de vurgulayarak, bir göçebenin ihtiyaçları doğrultusunda ürettiği halı ve kilimler ile eşyalarını taşıdığı çantaları olan keçelerin yoğun olduğu ve bu anlamda oldukça iyi ürünler ortaya çıkardıklarını ifade ederek dokumacılığın gelişmiş olduğundan bahsetmektedir. Sanayi faaliyetlerinin henüz gelişmediği ve en ilkel yöntem olduğunu düşündüğü el ile üretim hususunda desen çeşitliliği, renk uyumu ve genel olarak mükemmellikleriyle öne çıkan halıların Türkmen halıları olduğunu aktarmaktadır. Halı dokuma işlerinin çoğunlukla kadınlar tarafından yapıldığını ifade eden yazar, figür ve dizilişlerdeki simetrik uygulamalara karşı hayretini dile getirmekte ve dönemin Avrupa'sındaki üreticilerin çoğundan daha zevkli ve başarılı olduklarını savunmaktadır.

Buhara Çarşısı'nda cesaretleri ve parlak gözleriyle herkesten ayrılan Türkmenlerin yanı sıra başları mavi veya beyaz sarıklarla süslenmiş ayrıcalıklı bir sınıfa mensup olarak gördüğü İranlılar ile bunların dışında Özbekler, Kazaklar ve özellikle asil ve güzellikleriyle göze çarpan Yahudilerin bulunduğunu dile getirirken; bu çeşitliliğin Doğu çarşılarını arabesk ve özgün bir görüntüye kavuşturduğunu söylemektedir. Ayrıca pazarın en dikkat çeken ürünlerinden birisinin de renkli motiflere sahip "hışırdayan" kıyafetlerin olduğunu aktarırken, Doğu halkının ilkel saflıklarını ve özgünlüklerini bu alanda da koruduklarından bahsederek Oryantalist düşüncesini açığa çıkarmaktadır. En ücra yerlerden gelen tüm "müminlerin" moda'ya uygun kıyafetler bulabildiği pazarlara göçebe toplumların bütün aileleri ile birlikte gelip hayvancılıktan elde ettikleri ürünlerini bırakarak karşılığında ürünler aldıklarını ve alışverişte takas usulünün kullanıldığını ifade etmiştir. Fiziksel özellikleri arasında badem gözleri ve belirgin elmacık kemikleriyle tanımladığı Tatarları elbiselerini hala at derilerinden yapan "yabani"ler olarak betimlerken yerlilerin yüzyıllar öncesinde nasılsa

Gazi

Akademik
Bakış

99

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

öylece kaldıklarını ve toplumsal yapılarını hiçbir şekilde değiştirmediklerini söylemesi ile bu düşüncesini açığa çıkarmaktadır. Hanlığın bu çok kültürlü yapısına rağmen gelişmelerin dışında kalan bir coğrafya olarak vurguladığı bölgede Rus etkisinin en fazla nüfuz ettiği alanın ticaret ve sanayi olduğunun altını çizen Mili Fyodoroviç, kil, metal, ahşap gibi materyalleri işleyen yerleşik halk ile çuval, kumaş, halı gibi ürünler üreten göçebe halkın her geçen yıl Rus pazarlarına olan bağılıklarının arttığını dile getirmiştir. Kendi ülkesini ekonomik canlanmaya sebep olan güçlü bir ülke, bulunduğu bölgeyi ise kendi ülkesine bağımlı ve zayıf bir ülke olarak göstermiştir. Benzer şekilde, Buhara'daki ticaret ortamını ayrıntılı biçimde gözlemleyen Schuyler, Rus mallarının bölge ticaretinde önemli bir yer edindiğini aktarmıştır fakat Dostoyevski'nin aksine, Ticari faaliyetlerin büyük oranda Tatar tüccarlar tarafından yürütüldüğünü ve Rus kanunlarının küçük tüccarlar üzerinde baskı oluşturduğunu belirterek bu durumun bölgedeki ticari potansiyeli sınırladığına dikkat çekmiştir²⁶.

Seyyahın Orta Asya'ya olan oryantalist bakışını yerleşik ve göçebe halkların edebi kültürüne yönelik yaptığı yorumlarda da bulmak mümkündür. Kendi ülkesinde seçkinlere ait bir uğraş olarak gördüğü şiiri, zalim, kaba ve barbar olarak tanımladığı bölge insanların icra etmesini küçümsemiştir. Diğer bir eleştirisi ise Orta Asya'da yaşayan Araplar, Türkler, İranlılar, Türkmenler, Özbekler gibi diğer birçok etnik grubun aynı zevk ve beğeniye sahip olması ile bütün şairlerin aynı hayal gücü, metafor ve klişe imgelerle (gül ile bülbül, diken benzeyen kirpik vb.) edebi söylemler ürettiyor olmalarını tekdüzelik olarak nitelendirerek eleştirmektedir. Türkistan'ın yerleşik kabilelerinin sınırlarından uzaklaştıkça göçebe halkların Şamanizm etkisinde yazılan şiirlere rastlandığını belirten seyyah, bir dizi ünlemlerle alt alta yazılan ve yazanı belli olmadığından anonim olarak adlandırılan şiirleri, yeni etkilere açık olması ve sürekli olarak değişime uğraması nedeniyle nitelikli bulmaz. Şiirlerde belirgin bir özellik olarak nitelendirdiği kesintisizlik ve tutarsızlığın şarkılar için de geçerli olduğunu vurgulayan yazar, Kazak örneği (Görsel 3) üzerinden bölge insanının müzik konusunda da "bayağı" bir zevke sahip olduğunu öne sürmüştür; uzun kilometreler boyunca hiçbir canlı varlık görmeden sıcak çöllerde dolaşan Kazakların, at üstünde oturarak saatlerce his ve deneyimlerinin karmaşık bir dışavurumu olduğunu iletmektedir.

26 Eugene Schuyler, *Turkistan: Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara, and Kuldja*, Cilt: II., Scribner, Armstrong & Co., New York 1877, s.94.

Görüş

Akademik
Bakış

100

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

Görsel 3. Türkmen Müzisyenler (s.58)

Edebiyat ve müzik alanında verilen bu tür örneklerden de anlaşılacağı üzere Orta Asya, sürekli gelişen Avrupa karşısında ideal bir "öteki" olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Buna karşın yerel halka ait edebi kültürün özgün ve karakteristik özellikler barındırdığını belirten Mili Fyodoroviç, bölgeyi daha önceden ziyaret eden Vambery'nin eserinden seçkiler yaparak Orta Asya şiiirlerine din, aşk ve Doğu edebiyatına daha ince bir tat getirdiğini ve Orta Asya'nın kaba Türk lehçesini incelterek yücelttiğini düşünen Neva'nın şiiirlerinden alıntılar yapmıştır. Mili Fyodoroviç'in kendisinden yaklaşık yarım yüzyıl önce (1862-1865) Türkistan'ı ziyaret eden Vambery'nin eserinden bölgede üretilen şiiir örneklerinden seçkiler sunup güncel örneklerden bahsetmemesi, Oryantalizm'in bilinçli bir şekilde "Doğu"yu tarihin dışında kalan, durağan ve gelişmeye kapalı bir coğrafya olarak sunma gayretinden öte bir şey değildir.

Mili Fyodoroviç'in gezi notlarında, Batı'nın tarihi ve medeniyetinin çok gerisinde kaldığını ifade ettiği bölge insanların sosyal, edebi ve dinî yaşamlarının yanı sıra "gizemli ve vahşi", "büyüleyici ama çözülememiş" diye nitelendirdiği Doğu'nun kentleri ve anıtları hakkında da önemli bilgiler edinmek mümkündür. Oryantalist seyyahların eserlerinde sıklıkla karşılaşılan "İslam kenti" modeli bu bakış ekseninde ele alınarak hayallerde yaşatılan "mistik bir Doğu" imgesi yaratılmaya çalışılmıştır. Mili Fyodoroviç'in seyahat gözlemlerinden oluşan ve "Batı" ile "Doğu" ayırımına yer verdiği eseri de bu anlamda aynı doğrultudaki anlayışın somut bir yansımasıdır. Yazar, bu konulara odaklanırken birbirine zıt söylemleri kullanarak zihinlerde zaten var olan "Doğu" imgesine katkı sağlamıştır. Burada, seyyahın ziyarette bulunduğu dönemde genel karakterleri henüz belirlenmiş bir İslam kenti modelinin bulunmadığının altını çizmek gerekir. Zira Max Weber'in (2020) kent modellerinde İslam coğrafyalarının yerleşik bir düzeni ifade eden kent kurgularının olmadığını düşünerek sadece Avrupa kentlerini sınıflandırmasının karşılığında ortaya çıkan İslam kenti so-

Gazi

Akademik
Bakış

101

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

runsalı, çok daha sonra tartışılmaya başlamıştır. Weber'e göre kenti, kentte ikamet edenlerin kendilerine has kolektif bir kimlik ruhu ve örgütlenmeyle zaman içerisinde oluşabilirdi. İslam ülkelerinde kente özgü bir kimlik yaratma çabası içinde ortak bir çaba olmadığını ileri süren yazar, sözünü ettiği türden bir kent olgusunun sadece Hıristiyan Avrupa dünyası için geçerli olabileceğini savunmuştur. İslam ülkelerinde birbirleriyle rekabet eden farklı kabile ve aşiretlerin varlığı ile kentlerin yönetilmelerinde tek söz hakkının iktidarda olmasının kentleşmenin önündeki en büyük engel olduğunu düşünmektedir²⁷. Bu düşünceleriyle Weber, Ortadoğu kentlerinin dolambaçlı ve çıkmaz sokaklarını, duvarlarla çevrili ve dış dünyadan yalıtılmış evlerini, büyük kamusal meydanlara sahip modern Avrupa kentleriyle karşılaştırarak zıtlıklar üzerinden yine bir "öteki" yaratmaktadır²⁸. 19. Yüzyılda, Batı'yı yüceltmek için Doğu'yu Batı'nın karşısında konumlandıran ve her yönüyle "aşağı" olarak nitelendiren bu anlayış, kent olgusu için de geçerli olmuştur.

Mili Fyodoroviç, her ne kadar camileri, medrese ve sarayları başta olmak üzere anıtsal mimariye yönelik hayranlığını gizleyemese de Doğu şehirlerinden çoğunlukla olumsuz yönleriyle söz etmiştir. Gülbahar şehrini dar, dolambaçlı sokakları, heybetli camileri ve iki yüz binlik nüfusu ile betimlerken; taştan şehir anlamına gelen Taşkent'i (Ruslar tarafından "Taşkur" şeklinde isimlendirilen) geçiş için küçük açıklıkların bulunduğu çitlerle çevrili sarı kilden yapılmış evler ve bir labirenti andıran eğri büğrü asfaltsız sokakların olduğu, sokağa bakan pencerelerin olmadığı, tek katlı küçük evlerden oluşan bir şehir olarak dışa kapalı, düzensiz ve plansız bir yer olarak tasvir etmiştir. Kültürü, tarihi, anıtları ve nihayetinde nüfusu açısından oldukça önemli bulduğu Buhara'yı da tipik bir "Doğu" kenti olarak çarpık ve dar sokakları ile betimlemiştir²⁹. Her sokağında camiler ile haz ve duygu dolu bir dünyanın varlığından söz eden yazar, bu yönde bir anlatımla Doğu insanını, dinine bağlı, duygularıyla hareket eden, bilimsel olandan uzak, yalnızca zevk ve konforuna düşkün bir varlık olarak göstermeyi yeğlemektedir. Seyyah, önemli duraklarından biri olan Hive Hanlığı'nın başkenti Hive'nin doğal güzelliklerini ön plana çıkarmış; kenti küçük yolları, gölge yapan uzun kavakları, güzel çayları, tarlaları ve şehirden sadece 15 mil

Görüş

Akademik
Bakış

102

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

- 27 Max Weber, *Şehir Modern Kentin Oluşumu* (çev. Musa Ceylan), Bakış Yayınları, İstanbul 2020.
- 28 Neşe Karaçay Sinemillioğlu, "İslam Kenti Sorunsalı: Eleştirel Bir Okuma". Yıldız Teknik Ü. SBE., İstanbul 2006, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.13-15.
- 29 Buhara, birçok gezginin anlatımında Mili Fyodoroviç Dostoyevski'de olduğu gibi düzensiz ve plansız sokaklarıyla tasvir edilirken, Schuyler'in betimlemelerinde iki katlı evleri, kafes ya da oyma işçiliğiyle süslenmiş balkonlarıyla diğer şehirlerden ayrıldığına dikkat çekilir. Schuyler, Buhara'nın başkent olması sebebiyle kendine özgü özelliklere sahip olduğunu ve burayı ziyaret eden herkesin bu farklılığı hemen görebileceğini dile getirmektedir. Ona göre iyi giyimli, süslü atlarla ağır ağır ilerleyen insanlar, pazar yerlerini dolduran aylak kalabalıklar, sayıca fazla çarşı, şehirde sürekli devam eden yoğun ticaret ve neredeyse her günün alışveriş günü gibi görünmesi, Buhara'nın büyük ve canlı bir şehir olduğunu doğrulayan unsurlardır (Schuyler, a.g.e., s. 88-94).

uzakta olan Karakum Çölü'ne olan yakınlığı ile betimlemiştir. Fakat Hive'nin bu doğal güzelliğinin boyutu ve şekli birbirine benzemeyen dar ve eğri sokaklar, yer yer boş araziler, yıkık mezarlıklar, düz çatılı ve badanasız birkaç kil kulübesi ile bozulduğunu da ifade etmektedir. Seyahat rotasında olan diğer bir kent olan Merv'i, Türkistan'ın kumlu çölünün ortasında insan eliyle yeniden canlandırılmış "cennetten bir köşe" olarak tasvir etmiştir. Geçmişten günümüze ulaşabilen birkaç önemli Doğu eserinin olduğunu dillendiren seyyah, kentin Batı kültürü etkisinde kaldığından ve önemli ölçüde değiştiğinden söz etmiştir.

Mili Fyodoroviç, Farsça bir şiirden "*Semer kand, dünyanın parlayan yıldızıdır*" şeklinde alıntı yaparak anlatmaya başladığı Semerkand'ın Sâ mânîler ve Selçukluların siyasi iktidar tarihinde yol gösterici bir yıldız rolü oynadığını, mimarî anıtlarıyla sonsuz hayranlık uyandırdığını, Cengiz Han'ın kenti kuşattığı dönemlerde bilim insanları, sanatçılar ve şairlerin harap olmuş şehirden İran, Mezopotamya ve Anadolu'ya (Mevlâna Celaleddin Rumi'nin bu dönemde Konya'ya taşındığını vurgulayarak) kaçtığını, 14. yüzyılın başlarında İbni Battûta'nın ziyaret noktalarından biri olduğunu uzun uzun anlatmıştır. Yazar, Timur'un kendine başkent olarak seçtiği ve bir Ortaçağ kenti olarak tarihe geçecek olan Semerkand'ın meydana getirilmesinde Irak, Bağdat ve Azerbaycan'ın tüm bölgelerinden deneyimli mimarlar ve mühendisler getirttiğini, çalışmalarla bizzat ilgilenip sık sık inşaat alanlarına gelerek kontrol ettiğini, düzeltmeler istediğini ve bazen neredeyse tamamlanmış olan binaları yıktırıp yeniden inşa ettirdiği ile ilgili bilgileri kaynaklardan araştırdığını ifade etmektedir. Buna ek olarak seyyah, Timur'un yapılarının en belirgin özelliğinin İran'ın çok renkli mimari tarzını yansıttığını düşünmektedir. Üstelik Semerkand mimarisinin İran'ın dışında bir etkileyicisinin de Çin olduğu düşüncesiyle Çin'in anılan dönemde ticaret için deneyimli tüccarların yanı sıra Timur'a deneyimli ustalar da sağladığını dile getirmektedir. Hatta Kaşgar'dan birinin küçük çivilerle birleştirilmiş kâğıt parçalarının tavan kubbelerini süsledikleri özel bir tekniği Semerkand'da Timur'un anıt mezarında kullandığını, bu tekniğin ilerleyen süreçte İraniya da ulaştığını, Orta Asya mimarlarının kendilerine has tarzlarının olsa da sanatsal açıdan İran ve Çin'den etkilendiklerini belirtmektedir. İran ve Çin etkisini sentezleyen Orta Asya mimarisi, bölgeyi ziyaret eden diğer seyyahların da ilgisini çekmiştir. Semerkand'daki tüm büyük yapıların Fars mimarlar ya da onların öğrencileri tarafından inşa edildiğini belirten Schuyler³⁰ ile Timur'un türbesinin inşasında Hindistan, Çin ve İran seferlerinden getirilen işçilerin görev alması nedeniyle yapının çok kültürlü bir mimari birikimin ürünü olduğunu ifade eden Meakin³¹ sanatsal etkileşim konusunda Mily Fyodoroviç ile benzer düşünceleri dile getiren isimler arasındadır.

30 Schuyler, a.g.e., s. 247-249.

31 Meakin, a.g.e., s. 237-244.

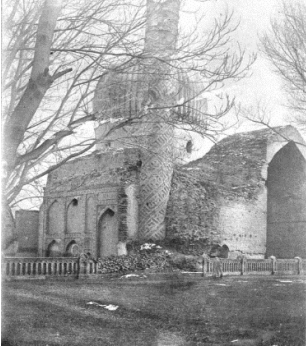
Gazi

Akademik
Bakış

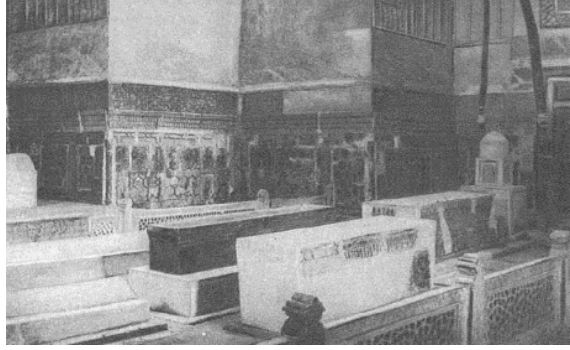
103

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

Seyyahın Semerkand'ın mimarlarının bilgi ve yeteneklerini anlamlı bir şekilde açıklamak için odaklandığı eserlerden ilki Gur-i Emir (hükümdarın mezarı) olmuştur. Ziyaret ettiği dönemde duvarları harabe olan eserin sekizgen bir kasnak üzerinde yükselen muhteşem çinilere sahip kubbesi, oldukça yüksek tutulmuş portalı ve ilk yapıldığında mevcut olduğunu söylediği iki minaresi, yazarın anıtlı ilgili vurguladığı yönleri olmuştur (Görsel 4-5).

Görsel 4. Gur-ı Emir (s.18)

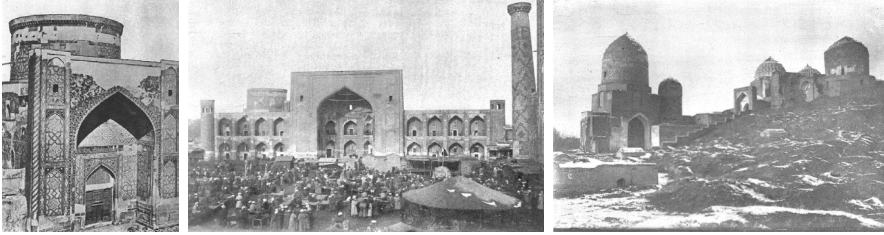
Görsel 5. Gur-ı Emir (s.23)

Yazarın üzerinde önemle durduğu diğer eserler de Timur dönemi-ne tarihlendirilen Eski Semerkand'ın sembollerinden olan ve büyük oranda Timur'un torunu Uluğ Bey (1394-1449) zamanında şekillendirilen Registan Meydanı ile Timur'un Hindistan seferinden elde edilen ganimetlerle hiçbir masraftan kaçınmadan en iyi usta ve işçileri getirterek yaptırdığı Bîbî Hanım (Bîbî Hatun) Camii ve Medresesi (1399-1405)'dir. Bîbî Hanım (Bîbî Hatun) Camii, Timur döneminin mimarisini oldukça iyi yansıtan bir eser olup Timur'un bu camiyi tüm Müslümanları tek bir çatı altında birleştirme isteğine sembol teşkil etmesi için inşa ettirdiğinin altını çizmiş ve bu eserden oldukça etkilenen hükümdarın ustaya büyük bir ödül vererek artık hiçbir şey inşa etmeyeceğine dair söz istediğine dair söylenile gelen efsaneye de yer vermiştir. Ziyaret ettiği zaman harabe olan bu eserle ilgili öne çıkardığı noktalar, iki minare ile vurgulanan ana portalinin güçlü etkisi, çini kaplamalarının kaliteli işçiliği ve muazzam ölçüde İran etkisi taşıyan mimari tarzı olmuştur. Seyyah, mimari açıdan birbirlerine benzer şekilde dört eyvanlı plan şemasına uygun olarak inşa edilen ve son derece anıtsal olan Uluğ Bey Medresesi (1417-1420), Şîrdâr (1619-1636) (Görsel 6) ve Tillâ Kârî (1646-1660) (Görsel 7) medreselerinin mimari ve süsleme özelliklerini değerlendirerek dikkat çeken yönlerini vurgulamıştır.

Mili Fyodoroviç, Bîbî Hanım Camii ve Medresesi'ne çok yakın bir yerde Afrasiyab yamaçlarında bulunan Şah-ı Zinde adı verilen türbeler topluluğunu da ziyaret ederek ne zaman ve kimin tarafından yapıldığına yönelik bilgilere yer vermiştir. Yazar, türbeler topluluğunun ana giriş portalinin Registan Meydanı'ndaki medreseyi bitirdiği yılda Uluğ Bey tarafından yapıldığını zikretmekte,

Göz

Timur'un akrabaları ve yardımcılarının da gömülü olduğu mezarlığın zamanla genişlediğinden ve yüzyıllar boyunca geliştirilen dekoratif unsurlarıyla dikkat çektiğinden bahsetmektedir (Görsel 8).

Görsel 6-7-8. Şirdâr Medresesi (s. 48), Tillâkârî Medresesi (s. 42), Şah-ı Zinde (s.60)

Mili Fyodoroviç, Semerkand'ı, İslam mimarisinin tam anlamıyla ortaya çıktığı şehirlerden biri olarak betimleyerek zaman içerisinde şehrin Batı uygarlığından izler taşımasına karşın Doğu mimarisini araştıranlar için son derece zengin eserler barındırdığını vurgulamaktadır. Seyyah, Orta Asya eserlerinin mimari detaylarında bulunduğunu iddia ettiği İran ve Çin sanatı etkisinin süsleme kısımlarında da görüldüğünden söz etmektedir. En canlı şekliyle cami, medrese, türbe gibi yapıların inşa sürecinde yapılan bu mimari süslemelerin en erken döneminin tek renkli sıra ile aynı zamana denk geldiği Sâsânî dönemini (M.S. 3-7. yüzyıl) işaret eden yazar, İslamiyet'in kabulünün Doğu'nun zihinsel ve sanatsal hayatında büyük bir devrime yol açtığını belirtmiştir. İslam mimarisinde ışık ve gölgeye verilen estetik önemin, çokgen seramiklerin bitki motifleriyle süslenmesine neden olduğunu; altın ve gümüş gibi değerli maddelerin dinî gerekçelerle kullanılmamasının ise sanatçıları kendilerini renkli seramiklerle ifade etmeye teşvik ettiğini belirtmiştir. Böylelikle çininin cami, medrese başta olmak üzere mimari eserlerde duvar kaplaması olarak mükemmel bir araç haline geldiğinden ve bunun gibi oryantal etkilerin eserlere ustaca uygulandığından söz etmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda kademeli olarak artan karmaşık dekorasyonlar, Anka Kuşu, ejderha gibi figürlü süslemeleri Çin etkisinin en belirgin unsurları olarak gören Mili Fyodoroviç, her ne kadar statik bir gereklilik olsa da Hindistan'la etkileşimin göstergesi olarak da soğan kubbeleri işaret ederek bu kubbe formunu kaburgalı formları ile bir süsleme unsuru olarak nitelendirmiştir.

Mimari birikimini en az Semerkand kenti kadar irdelediği diğer bir kent olan Buhara, yazarın söylemlerinde İslam coğrafyasının Roma'sı olarak nitelendirilmiştir. Seyyahın ilk üstünde durduğu anıt olan ve aynı zamanda kendisine arkeolojik açıdan da son derece ilginç gelen Magok-i Attari Camii'den ilk Müslümanların gizlice toplandığı yarı karanlık yer altı camii diye nitelendirdiği son derece görkemli olan yapının mimari ve sanatsal özelliklerini anlatmaktan ziyade kendisi için ilginç gelen yanından ve kendisinde uyandırdığı etki-

Gazi

Akademik
Bakış

105

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

den söz etmiştir. “Seyyah, önünde derviş ve meddahların kentin önde gelen azizlerinin anlattığı hikâyelerden alıntılar yaparak aktardığı ve kent halkının bu hikâyeleri tutkuyla dinlediği geleneksel etkinliklerden bahsederken, insanların yıllardır değişmeden geleneklerine sadık kaldıklarına vurgu yapmaktadır. Satır aralarında Buhara’nın Orta Asya’nın adeta “bilim merkezi” olduğunun altını çizen yazar, kentte bulunan medreselerin çokluğundan söz etmiştir³². Kökeltaş Medresesi’nin (Görsel 9) Buhara’daki en eski medrese olduğunu ve orada okuyan her öğrencinin iyi bir maaş aldığını ve rahat bir yaşam sürdürdüğünü, dahil olduğu kompleks ile aynı adı taşıyan Mîr-i Arab Medresesi’nin (Görsel 10) kabul koşullarının epey kolay olmasına rağmen öğrenci sayısının birkaç düzineyi geçmediğini yazmaktadır. Durubayır veya İrnazar İlçi Medresesi’nin, II. Yekaterina’nın Rus etkisini İslam dünyasında artırma çabaları çerçevesinde inşa edilmesinde önemli bir rol oynaması nedeniyle ilgisini çektiğini ve bu yapıyı incelemeye değer bulunduğunu ifade etmektedir.

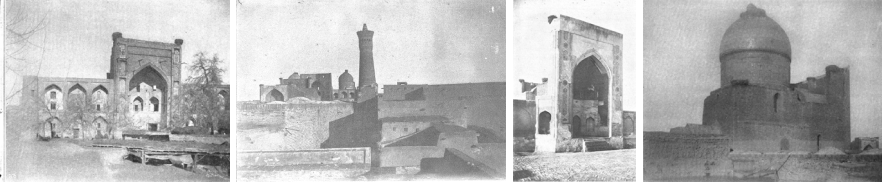
Seyyah, Kökeltaş ile Nadir Divan Bey Medreseleri arasında yer alan Leb-i Havz’ın Buhara’daki en güzel yer olduğunu belirtmekte; burada, iki medrese arasında kare taşlarla kaplı derin bir gölet bulunduğunu, göletin etrafındaki büyük kavak ağaçlarının gölgesinde devasa semaverlerle dolu çay evlerinin yer aldığını ve zaman zaman bu alanın büyüleyici ritüellere ev sahipliği yaptığını ifade etmektedir. Yüksek koni şeklindeki şapkaları ve uzun asalarıyla betimlenen Nakşibendi tarikatına mensup dervişlerin yaşlı liderleri öncülüğünde hep bir ağızdan ürkütücü şekilde söyledikleri ilahileri ve Allah’ı anmalarını ilkel ve ilginç bulunduğunu da satırlarına eklemiştir.

Antik Buhara’nın Poi Kalan Meydanı’nda bulunan Mir Arap Medresesi’nin yanı sıra diğer eserlerine de odaklanan Mili Fyodoroviç, “Buhara’nın en büyük camisi” olarak nitelendirdiği Kalan Minaresi ve Kalan Camii ile ilgili de bilgi aktarmıştır (Görsel 11-12). İnşası için Şeybanilere minnettar olunması gerektiğini ifade eden yazar, “Suçluların Kulesi”³³ olarak tanımladığı minarenin “Kufi ve

32 Türkistan coğrafyasında özellikle de Buhara’da oldukça fazla sayıda bulunan medreselerin 19. yüzyıldaki sayısı ile ilgili bazı kaynaklar mevcuttur. En önemlilerinin Hoca Nihal, Cafer Hoca, Abdul Aziz Han, Mirza Uluğ Bek, Saray-i Taş, Rahmankul, Hıyaban, Hadim Bey, Gazıyan, Darüşşifa, İskender Han, Nadir Divan Bey, Kökeltaş, Zergeran, Mader Han, Kelan, Gavkeşan, İr Nazar ve Cafer Hoca medreseleri olduğu zikredilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Bekir Tümen Somuncuoğlu, “Türkistan’da Eğitim (1895-1917) ve Çarlık Rusya’sının Sosyo-Politik Açından Eğitime Yaklaşımı”, Gazi Ü. SBE., Ankara 2006, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.42; Muhammed Zahir Bigi, *Maveraünnehir’de Seyahat* (haz. Ahmet Kanlıdere), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s.119; Ahmet Salih Bıçakçı, “Bukharan Madrassahs: Usul-i Kadim”, *Reform Movements and Revolutions in Turkistan: 1900-1924* (haz. Timur Kocaoğlu), Haarlem 2001, s.141. Bu medreselerin çeşitli vakıflar ve Buhara Emiri tarafından desteklenmesi, yerleşik bir burs sisteminin olduğuna işaret etmekle beraber sürekliliği devamlı olan öğrenci akışının da olduğunu göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Somuncuoğlu, a.g.t. s. 50; İnci Yelda Şafakçı, “XIX. Yüzyılda Buhara Medreseleri”, *Turkish Studies* Cilt:9 Sayı:4, 2014, s.1052.

33 Buhara’da XX. yüzyılın başlarına kadar ağır cürüm işlemiş bazı suçlular Minare-i Kalan’dan aşağıya atılmak suretiyle idam edilirdi. Bu nedenle Batı yazınında Minare-i Kalan, sık sık

Sülüs" ile yazılmış kabartma yazıtlarının muhteşemliğinden bahsetmektedir. Üst kısmındaki bir dizi sütunun ve güçlü taş sarkıtların ise İslam mimarisine tamamen yabancı bir etki olduğunu, Pers mimarisinden esinlenerek yapıldığını öne sürmüştür.

Görsel 9-10-11-12. Kökeltaş Medresesi (s.22), Mir-Arab Medresesi ve Kalan Minare (s.13), Kalan Camii (s.7,8)

Yazar, kentlerdeki toplum yapısı, kent olgusu ve mimarisine odaklandığı eserinde, bölgenin el sanatlarına da yer ayırmıştır. Mimaride sıklıkla dekoratif bir unsur olarak kullanılan seramiğin yaygın biçimde günlük kullanım eşyalarında da görüldüğünden bahsetmekle birlikte İslam seramiğinin, mimaride olduğu gibi İran ve Çin sanatı ile Orta Asya sanatının harmanlanarak kullanılmasından ibaret olduğundan söz etmektedir. İranlıların seramik sanatını Çinlilerden öğrendiklerini vurgulayan yazar, onların da kobalt mavisini İranlılardan öğrendiklerini belirtmiştir. Seramik konusunda Çinlileri takip eden İslam ustalarının boya paletlerini de genişletmeyi başardığını ve 17. ve 18. yüzyıllarda, Doğu coğrafyasında kırmızı mercan ve yeşilin yanı sıra mavi, siyah ve karakteristik bir imparatorluk sarısıyla zirve bir dönem yaşandığını; ancak seramik ustalarının hızlıca eser yaratma ve popülerleşme hevesi gibi sebeplerle bu parlak dönemin ardından gelen çöküş döneminden de bahsetmiştir. Bununla beraber seyahatini gerçekleştirdiği dönemde Orta Asya pazarlarında bulunan modern İslam seramikleri ile de karşılaştığını ve bunların önemli bir kısmının salt Doğu, daha küçük bir grubun ise Doğu beğenisine göre Batı'da veya Rusya'da üretilip ithal edilenler olduğunu belirtmektedir. Yazar, Batılı üreticilerin Orta Asya halkının ucuz, renkli ve çarpıcı kaplara olan ihtiyacını göz önünde bulundurduğunu ve yıllar geçtikçe ürünlerinin buraya ihracatlarını arttırdıklarını, bu durumun ise ne yazık ki eski zamanlara ait olan çekici Doğu seramiğine karşı ilginin azalması yönünde hüznü verici bir sonucu doğurduğunu düşünmektedir.

Orta Asya coğrafyasının diğer önemli süsleme alanlarından biri olan ahşap sanatına dair notlarında Mili Fyodoroviç, ahşap işçiliğindeki ilk girişimlerin mütevazı ve sanatsal bakış açısından uzak olduğunu dile getirmesinin yanı sıra Türkistan'ın ahşap kapılarının uzun zamandır bilim insanlarının ilgisini çektiğini aktarmaktadır. Son derece iyi bir ustalık isteyen bu sanat dalıyla ilgili olarak çizimlerini sade bulsa da süsleme unsurlarının abartılı fakat birbirleriyle ahenk

"Suçlular Kulesi" adıyla da anılmıştır. Skrine-Ross, *a.g.e.*, s.292-293; Schuyler, *a.g.e.*, s. 90.

içinde olan desenleri olduğundan bahsetmiştir. Seyyah, motif seçimlerinde İslamiyet'in tasvir yasağı sebebiyle sınırlı alanda hareket etmek zorunda kalan ustaların uzun bir süre acziyet ve kısır bir döngüde kaldığını ifade etmesine rağmen Doğu halkının sınırsız hayal dünyası ve sonsuzluk prensibiyle işlenen yaprak ve bitki motiflerinin yanı sıra Çin'den İran'a oradan da Orta Asya'ya geçen kaplan, aslan, leylek, ejderha, Anka kuşu gibi mitolojik hayvanların sanata aktarılmasının tekdüzeliğe son vererek sanatlarına yenilik ve zenginlik getirdiğinden söz etmiştir³⁴. Üstelik sadece İran ve Çin ile sınırlı kalmayan etkileşimin Anadolu'yu da kapsadığını ve Anadolu ustaların maharetli sanatının Türkistan coğrafyasında kullanıldığını eklemiştir.

Seyyahın el sanatları ile ilgili olarak üzerinde önemle durduğu diğer bir alan ise halı ve dokumacılıktır (Görsel 13-15). Eserinde "Doğu'daki sanat endüstrisinin en eski kolunun halılar olduğunu dile getirirken Orta Asya halılarının uzmanlar tarafından yakın zamana kadar ayrı bir grupta ele alınmadığını, İran halılarının devamı olduğunu düşündüklerini belirtmektedir. Aslında Asya'nın göçebe kabilelerinin Timur'dan çok daha önce halı üretmiş olabileceklerini, Timur ve haleflerinin Buhara ve Semerkand civarında halı teknolojisini istenen seviyeye getirmiş olabileceklerini ekleyerek bu savını güçlendirmeye çalışmıştır.

Görsel 13-14-15. Halı ve kumaş örnekleri (s.24,48) ve Halı dokuyan kadın (s. 32)

Orta Asya'nın zaten var olan halı tekniklerinin İran halılarının teknikleriyle birleşerek geliştiğini, hatta terminolojiye yerleşen "Buhara halısı" teriminin kabul edilemez bir hata olduğunu, Buharalılar'ın (Sartlar ve Tacikler) aslında hiç halı üretmediklerini, Orta Asya'daki tüm halı üretimini Türkmenler,

34 Müslüman sanatçıların figürlü süslemeye mesafeli duruşunun onlara inanılması güç bir hayal zenginliği kattığını düşünen değer bir seyyah Ole Olufsen'dir. Olufsen'e göre, diğer bölgelere nazaran bu yasağın daha sıkı bir biçimde uygulandığı Buhara kentini anlatırken eserlerin duvarlarını kaplayan desenlerde geometrik şekiller, yaprak ve çiçek motiflerine dikkat çekmiştir. İslam geleneğine sıkı sıkıya bağlı kalınarak, canlı varlık tasvirlerinden kaçınılarak hem iç hem dış cephede uygulanan sarı, beyaz, yeşil ve mavi renklerde genellikle mozaik şeklinde dizilmiş çiniler ve üzerlerinde Fars harfleriyle Kur'an ayetlerinin yer aldığından bahsetmiştir. Ole Olufsen, *a.g.e.*, s.382-383.

Kazaklar ve Özbeklerin yaptığını aktarmaktadır. Saf İran halılarının renk, teknik ve desen olarak Orta Asya halılarından tamamen farklı olduğunu, İran halılarının renkli, geniş boyutlu ve nispeten sınırsız desen düzeni ile yapıldığını ve bunların saf sanat eseri olarak üretildiğini belirtirken, Orta Asya'da Türkmenler ve göçebe Kazakların çadır yaşamı için uygun ölçülerde, taşınabilir boyutlara uygun olarak ihtiyaca yönelik üretildiğini ileri sürmektedir. Halı sanatı ile ilgili olarak sanat için üretilmemiş olsalar da zarif ve güzel olan Orta Asya halılarının içlerinde neredeyse hiç insan tasvirinin olmadığını, düğümlere bitki örtüsünün yansıtıldığını, doğru ve sıkı bir desen düzeninin olduğunu eklemektedir. Lotus, gül, servi ve hurma ağacı gibi bitkisel süslemelerin daha yoğun olduğu Orta Asya halılarında, Çin ve İran etkisiyle ejderha, aslan, koyun, deve gibi hayvan figürlerinin de zamanla motiflere dahil edildiğini belirten Mili Fyodoroviç, sanatsal akımların karışımı açısından özellikle Semerkand halılarını ilginç bularak Çin halılarının desen tekniğini yansıttığından söz etmektedir. Hive halılarının armalı tasarımları, kalın ve güzel dış bordürleri ve karışık geometrik süslemeleri ile farklı göründüklerini ifade ederken öznel yorumlarda da bulunduğu gözlemlenmektedir.

Sonuç

Mili Fyodoroviç Dostoyevski'nin 1917'de Moskova'da yayımlanan *Orta Asya'da Günlük Yaşam ve Mazi* isimli eseri, dönemin Türkistan'ını yakından tanımak amacıyla gerçekleştirdiği seyahatin çıktısıdır. Seyyahın gezmiş olduğu Gülbahar, Taşkent, Buhara, Hive, Merv ve Semarkand kentlerinin toplum yapısı, ekonomisi, tarihi eserleri, el sanatları ve edebiyatına dair dönemsel okumaların yapılabildiği bu eserde, yazarın kendisinden önce bölgeye gitmiş pek çok seyyahın seyahatnamesinde olduğu gibi oryantalist bir bakış açısının izleri sürülmektedir. Sosyolojik, iktisadi, tarihî ve filolojik metinler aracılığıyla kendine bir ifade alanı bulan Oryantalist yaklaşıma eserleriyle mütevazı bir katkı sunan Mili Fyodoroviç, Doğu'nun göz alıcı ve özgün dünyasına duyduğu hayranlığı gizleyemese de, Batı'yı bilgiyi üreten "özne", Doğu'yu ise bu bilginin konusu olan "nesne" olarak konumlandırmış; Doğu'yu, Batı bilgeliğinin ışığıyla aydınlanan bir yer olarak yansıtmıştır. Bununla birlikte, 18. ve 19. yüzyıllarda sömürgeci ülkelerin hegemonik ideallerini açığa çıkarmamak adına "kendileri gibi olmayan ilkel/primitif halklara uygarlık götürmek" şeklindeki maskeleri, yazarın sözünü ettiği Rusların bu denli zor bir coğrafyaya demiryolu inşa etmesi, kentlerde Rus pazarlarının kurularak ekonomiye canlılık getirilmesi, tahakkümü altında bulunduğu süreçte Rusların bölgeye okullar yaptırarak eğitim seviyesini yükseltmek gibi örneklerle okunabilmektedir. Esasında emperyalist ideolojinin menfaat eylemleri sayılabilecek bu tip çabalar, Karl Max'ın meşhur sözü "*Cehenneme giden yollar iyi niyet taşlarıyla döşelidir*"i hatırlatarak, "geri kalmış olanı iyiye taşımak ya da ona medeniyet götürme" gibi vaatlerle kamufle edilmeye çalışılmıştır.

Gazi

Akademik
Bakış

109

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

Bilginin iktidarı olarak görülen Batı'nın nesne haline getirdiği Doğu'nun nasıl temsil edileceğini ideolojik uzamda önceden belirlemiş olması ve bu durumun sonucu olarak gerçekte "olan" ile onların "görmek istedikleri" arasındaki çelişki, Mili Fyodoroviç'in eserinde açıkça görülmektedir. Seyyah, Türkistan'da yaşayan halkların sosyo-ekonomik ve kültürel yönlerini irdelerken, yaşamış oldukları kentlerin özelliklerini sıralarken ve edebi anlayışlarını vurgularken tıpkı diğer oryantalistlerin de yaptığı gibi kendilerinden çok ayrıksı duran "öteki"yi inşa etmeye çalışmıştır. Örneğin, halkı "yabani, vahşi, durağan, değişmeyen, gelişmeyen, aşırı muhafazakâr" gibi nitelendirirken, halkın geçim kaynağının hala bozkır kültürünün devamı şeklinde olduğunu belirtmiş ve bölgede yaşayan Yahudileri ekonomik anlamda çok daha üstün göstermiştir. Ayrıca plansız şekilde kurulan mahallelerin medeniyete uzak sokak dokusu ile halkın edebi bir tür olan şiirden anlamadıklarına yönelik yaptığı vurgu, yazarın oryantalist dünya görüşünü ele veren diğer hususlardandır.

Mili Fyodoroviç'in "öteki" olarak gördüğü Doğu coğrafyasına karşı olan oryantalist tutumu ile zaman zaman çelişkiye düştüğü de dikkati çekmektedir. Orta Asya'nın sanatsal birikimine duyduğu hayranlığı gizleyememesi bunun en belirgin kanıtıdır. "*Sanat, doğu halklarının yaşamında en önemli rolü oynuyor; özgünlük ve zenginlik açısından büyük ilgi görüyor ve bu nedenle özenli ve düşünceli bir tavrı hak ediyor*" diyerek Türkistan'ın mimari birikimini ve el sanatları alanında üretilen etnografik ürünlerini -her ne kadar kendi birikimlerinin yanı sıra çevre kültürlerden devşirilen etkilerle sentezlendiğini vurgulasa da- Orta Asya'da karşılaştığı sanattan övgüyle söz etmektedir. Zira eserinin girişinde bir Tacik şiirinden alıntılıdığı "*Semerkand dünyanın yüzüdür, Buhara İslam'ın anasıdır.*" şeklindeki epigraf ile hayran olduğu yönlerin sinyallerini okuyucuya en baştan vermiştir. Seyahati süresince zamanının büyük bir kısmını Semerkand ve Buhara'da geçirdiği anlaşılan Mili Fyodoroviç'in İran'da uzun yıllar yaşaması ve Çin ile ilgili araştırmalar yapmış olması, Orta Asya'nın sanatsal etkileşiminde etkin olan medeniyetlerin tespitini yapmasını kolaylaştırmıştır.

Mili Fyodoroviç Dostoyevski'nin eseri üzerinden yapılan bu Oryantalizm okuması, benzeri olan diğer oryantalist yapıtlarda olduğu gibi girişilmeye çalışılan bir "ben" ispatıdır. "Batı", bu "ben"lik inşasını yaratmak için kendisine malzeme olarak seçtiği "Doğu"yu oryantalist bakış açısıyla "ayrıksı", "benzeşmeyen", "öteki" gibi göstererek aslında kendini yüceltmeye çalışmaktadır. Bu bakış açısı, yani Oryantalizm, Batılı devletlerin 19. yüzyılda Doğu coğrafyası üzerine yapılan bilimsel çalışmalarını ifade etse de; Edward W. Said ve onun gibi düşünenler tarafından kuralları ve yaratacağı algı önceden belirlenmiş olan ve sadece tahakküm kaynaklı ideolojilere hizmet eden bir "yorum mektebi" olarak nitelendirilmiştir.

Görüş

Kaynaklar

- BARTHOLD, Vasilij Vladimiroviç, *Asya'nın Keşfi Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi* (çev. Kaya Bayraktar), Yöneliş Yayınevi, İstanbul 2000.
- BIÇAKÇI, Ahmet Salih, "Bukharan Madrassahs: Usul-i Kadim", *Reform Movements and Revolutions in Turkistan: 1900-1924* (haz. Timur Kocaoğlu), Haarlem 2001.
- BİĞİ, Muhammed Zahir, *Maveraünnehr'de Seyahat* (haz. Ahmet Kanlıdere), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.
- CURTİS, William Eleroy, *Asya'nın Kalbi Türkistan* (çev. Resul Şahsi), Divan Kitap, İstanbul 2003.
- CURZON, George Nathaniel, *Russia in Central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question*, Longmans, Green Co., Londra 1889.
- ÇELEBİ Ercan - Begimbayeva Zhibek Saginbaevna, "Çarlık Rusya'sı Akademik ve İlmî Kuruluşlarında Avrasya Göçebelerinin Tarihi ve Kültürünün Araştırılması Üzerine Tespitler (XVIII-XX. Yüzyılın Başları)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, 2020, s.183-206.
- ÇOLAK, Melek, "Macar Türkolog Vambéry'nin Türkistan Seyahatinde "Büyük Oyun" İzleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:45, 2019, s.13-27.
- HAYIT, Baymirza, "Türkistan Terimi Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:53, 1988, s.18-36.
- HENTSCH, Thierry, *Hayali Doğu, Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı* (çev. Aysel Bora), Metis Yayınları, İstanbul 1996.
- HOFMEISTER, Ulrich, "Civilization and Russificationin Tsarist Central Asia 1860-1917", *Journal of World History*, Cilt:27, Sayı:3, 2016, s.411-442.
- IŞIK, Hasan, "Seyahatnamelerin Türk Tarihi ve Türkistan Araştırmaları Açısından Yeri ve Önemi", *Seyahatlerin İzinde Türkistan* (ed. Mustafa Gökçe), Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2019, s.1-26.
- IŞIK, Mesut, "Oryantalizm ve Batı'nın Doğu Algısı", *Ağrı İslami İlimler Dergisi*, Sayı:7, 2020, s.135-154.
- KARAÇAY SİNEMİLLİOĞLU, Neşe, İslam Kenti Sorunsalı: Eleştirel Bir Okuma, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- MEAKİN, Annette Mary Budgett, *In Russian Turkestan: A Garden of Asia and Its People*, George Allen Press, Londra 1903.
- NEÇAYEVA, V. S. "İz vospominaniy ob istorii osnovaniya pervogo muzeya F. M. Dostoyevskogo", *Dostoyevski Materialı i İsledovaniya*, T.6, Nauka 1985, s.279-281.
- NORMURADOVA, Gözal, "XX. Yüzyıl Başlarında Buhara Toplumunda Oluşan Sosyal Transformasyon Hakkında", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt:4, Sayı:11, 2017, s.195-204.
- OLUFSEN, Ole, *The Emir of Bokhara and His Country; Journeys and Studies in Bokhara (With a Chapter on My Voyage on the Amu Darya to Khiva)*, William Heinemann, Londra 1911.
- OYE, David Schimmelpenninck van der, *Russian Orientalism: Asia In The Russian Mind From Peter The Great to The Emigration*, Yale University Press, New Haven 2010.
- ÖZDEMİR, Emin, "Rus İşgalinden Önceki Dönemde Türkistan'a Gelen Batılı Seyyahlar ve Türkistan Tarihine Kaynak Olarak Seyahatnameleri", *History Studies*, Cilt:2, Sayı:2, 2010, s.113-125.
- PEHLİVAN, İsmail, "Rus Oryantalist Faaliyetleri ve Osmanlı İmparatorluğu", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:6, Sayı:12, 2016, s.91-106.
- SAİD, Edward, *Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu* (çev. Nezih Uzel), Pınar Yayıncılık, İstanbul 1982.
- SAİD, Edward, *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları* (çev. Berna Ülner), Metis Yayınları, İstanbul 2012.
- SCHUYLER, Eugene, *Turkistan: Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara, and Kuldja*, Cilt: 2, Scribner, Armstrong & Co., New York 1877.
- SKRİNE, Francis Henry – Edward Denison Ross, *En Eski Çağlardan Rus İşgaline: Türkistan'ın ve Türkistan Hanlıklarının Tarihi* (çev. Resul Şahsi), Divan Kitap, İstanbul 2024.
- SOMUNCUOĞLU, Bekir Tümen, *Türkistan'da Eğitim (1895-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-Politik Açından Eğitime Yaklaşımı*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Gazi

Akademik
Bakış

111

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026

ŞAFAKÇI, İnci Yelda, XIX. Yüzyılda Buhara Medreseleri, *Turkish Studies*, Cilt:9, Sayı:4, 2014, s.1049-1059.

TAŞ, Dilek, Orta Asya'ya Düzenlenen Keşif Seferleri Sır Marc Aurel Stein'in Hayatı ve Eserleri. On-dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2015 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

TURANLI, Gül, "Edward Said'in Oryantalist Söylem Analizi", *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı:30, 2017, s.101-119.

VAMBERY, Arminius, *Central Asia and the Anglo-Russian Frontier Fuestion: A Series of Political Papers* (Al-mancadan İngilizceye çev. Fanny Elizabeth Burnett), Smith, Elder, & Co., Londra 1874.

WEBER, Max, *Modern Kentin Oluşumu* (çev. Musa Ceylan), Bakış Yayınları, İstanbul 2020.

YALÇINKAYA, Alaeddin, *Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan (1856-1922)*, İstanbul 1994.

Elektronik Kaynaklar

Akademika.ru. *Словари и энциклопедии на Академике. "ДОСТОЕВСКИЙ, Милій Федорович.*

<https://vostokoved.academic.ru/709/%D0%94%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%9E%D0%95%D0%92%D0%A1%D0%9A%D0>

[%98%D0%99%2C_%D0%9C%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%B9_%D0%A4%D0%B5%D0%B4](https://vostokoved.academic.ru/709/%D0%94%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%9E%D0%95%D0%92%D0%A1%D0%9A%D0)

[%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.](https://vostokoved.academic.ru/709/%D0%94%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%9E%D0%95%D0%92%D0%A1%D0%9A%D0)

Youtube. *Лекция "Милій Федорович Достоевский.* <https://www.youtube.com/watch?v=twc2ESxE0zo>.

Hram-Troiza. *"Светлая память! Умер Николай Николаевич Богданов.*

<http://hram-troiza.ru/124-svetlaja-pamjat-umer-nikolaj-nikolaevich-bogdanov.html>.

Extended Abstract

Since the beginning of life, human beings have always been curious about what is outside their own sphere in order to interact socially. This search is actually an effort to search/find/recognize/construct the "other" that he thinks is different from himself. Such intense drive has prompted individuals to arrange expeditions of varying durations to diverse geographical locations. During their travels, travelers took notes on the places they visited and wrote memoirs, which gave rise to a literary genre known as "travelogue," which today provides data for many disciplines. In the 19th century, due to changes in global circumstances, the nature of travel evolved. With advancements in technology and transportation, the purpose of travel shifted from innocent trips to systematic and planned expeditions aimed at gathering information. These expeditions were conducted by experts on behalf of imperialist states, with the goal of establishing hegemony over targeted countries. Central Asia, with its images of "wildness and mystery" in the minds of people, has also attracted the attention of Western countries as a desirable travel destination. During the 19th century, Central Asia was a region of interest for colonial powers, particularly Russia and Britain. This led to political instability in the area, which later came to be known as the "Great Game". As a result, Central Asia was repeatedly occupied, and a significant portion of the region came under Russian control. In 1917, Mily Fyodorovich Dostoyevsky, a relative of the author Fyodor Mikhailovich Dostoyevsky, visited Central Asia (known as Turkistan in Russian) which attracted travelers from both the Western countries and Russia during and after that time. Mily Fyodorovich possessed expertise in archaeology and art history, as well as Orientalism. As a linguist, he was fluent in 14 languages, including Chinese and Japanese. He extensively traveled by train to various cities such as Gulbahar, Tashkent, Bukhara, Khiva, Merv, and Samarkand. In his travelogue book, *"The Daily Life and The Past in Central Asia"*, he documented his observations on various aspects of the region, including its social structure, ethnic origins, economy, form of government, religion, literature, tangible cultural heritage (such as historical artifacts and handicrafts), and ethnographic elements and included 30 images to enhance the content. An analysis of Mily Fyodorovich's work demonstrates that he made significant contributions to Orientalism, a field defined by its focus on social, economic, historical, and philological texts. In his work, he emphasized the transforma-

Gözy

tion of the once glamorous culture of the "Wonderland" (the East) from a forgotten past into an enlightened state through the influence of "Western" wisdom. He argued that researchers now confidently explore the majority of its pages, portraying the West as the active "subject" that generates knowledge and the East as the passive "object" whose knowledge is analyzed. This marks the initial indications of his Orientalist approach. However, Mily Fyodorovich's lines also exhibit the mask of "civilizing primitive people who are not like them" in order not to expose the hegemonic ideals of the colonial countries in the 18th and 19th centuries. The author's description of the residents as "untamed, primitive, stagnant, unprogressive, underdeveloped, extremely conservative", his claim that their livelihood was still based on steppe culture, and his observation that the Jewish population in the area was economically better and held better jobs are important aspects that deserve emphasis in this context. Other notable aspects include the author's focus on the chaotic and unstructured nature of unplanned neighborhoods, his portrayal of the common people's poetry which is made up of a few lines written in exaggerated language, as meaningless, and his critique that it does not align with the artistic standards of the Western elite. Mily Fyodorovich's conflict with the orientalist portrayal in his mind stems from his inability to conceal his profound appreciation for the artistic heritage of Central Asia. The traveller states that "*Art plays the most important role in the life of the eastern peoples; it is highly prized for its originality and richness and therefore deserves a careful and thoughtful attitude.*" The author praises Turkistan's architectural heritage and ethnographic products in handicrafts, although he emphasizes that they were synthesized with influences from surrounding cultures as well as their own. He signaled the aspects he admired with the epigraph "*Samarkand is the face of the world, Bukhara is the mother of Islam*", which he quoted from a Tajik poem in the introduction of his work.

Gazi

Akademik
Bakış

113

Cilt 19
Sayı 38
Yaz 2026